

La política de la Lliura Esterlina.

Govern i inversió britànica davant la Segona República Espanyola

Joan Sempere Ventura

Universitat Autònoma de Barcelona

Aquesta comunicació ve a ser la presentació en societat de la investigació que eventualment ha de conduir-nos a la culminació de la tesi doctoral iniciada l'any passat. Podríem rastrejar els seus inicis encara un parell d'anys més enrere quan cursàvem el curs del Màster Interuniversitari en Història Contemporània a la Universitat Autònoma de Barcelona. Aprofitant una breu estada a Londres que em va permetre visitar els arxius nacionals britànics vaig decidir plantejar el Treball Final de Màster, el que antigament s'havia anomenat *la tesina*, en un fet històric que no s'allunyés de la història contemporània espanyola però en el qual la Gran Bretanya s'hi hagués vist involucrada per tal de poder utilitzar la documentació primària rellevant d'època que allí s'hi custodia. El fet escollit va ser l'alçament militar del 17 de juliol de 1936 i les principals hipòtesis van ser, en primer lloc, que el govern britànic va ser perfectament coneixedor dels preparatius de la conspiració, que ho va ser amb suficient antelació com per alertar el govern espanyol, però que va decidir no fer-ho per interessos nacionals, ja que eren perfectament conscients que fer-ho implicava actuar en contra d'un govern democràticament elegit i amb una certa connivència amb els conspiradors. Per altra banda, si bé no es va fer res per alertar al govern espanyol dels múltiples senyals de la preparació del cop d'estat, la documentació obtinguda durant aquella petita estada també va servir per recolzar la hipòtesi que des de la classe política britànica es veia amb bons ulls els objectius que els conspiradors perseguien, dotant l'opció de no-acció britànica comentada en la primera hipòtesi d'un cert aire de connivència amb els conspiradors.¹

El *per què* d'aquesta opció política – per què el govern britànic va optar per la inacció – va centrar el gruix del treball que, de fet, significava també la justificació de les dues premisses apuntades. Així doncs, després d'un repàs a les interpretacions que habitualment la historiografia ha utilitzat per argumentar les causes o les raons que hi va haver al darrere del posicionament de neutralitat oficiosa adoptat pel govern britànic des

¹ Quedi clar que aquí estem parlant de connivència entenent que van tenir-ne coneixement i que van fingir no saber-ne res perquè ja els anava bé. En cap cas estem insinuant que hi vagi haver col·laboració de cap tipus entre el govern britànic i els conspiradors. Ara bé, en relació a la possible col·laboració d'alguns agents dels serveis d'intel·ligència en l'organització del vol del *Dragon Rapide*, comptem amb el treball d'Ángel Viñas, *La Conspiración del General Franco*, Barcelona, Crítica, 2012. Amb no tanta fonamentació documental però obrint el ventall de possibles fronts de col·laboracionisme entre agents britànics i els conspiradors, comptem amb el treball del periodista Peter Day, *Franco's Friends*, Londres, Biteback Publishin Ltd, 2011.

de bon principi, es va arribar a la conclusió que hi ha vies d'investigació que no han estat, al nostre entendre, suficientment treballades i que poden oferir-nos matisos molt més aclaridors del que hom a considerat fins ara. La rellevància d'un d'aquests factors és l'eix central d'aquesta investigació i de la nostra tesi doctoral que en aquesta comunicació ens proposem presentar i que no és altra que la importància dels interessos econòmics a l'hora de definir la política exterior britànica en relació a l'evolució política espanyola dels anys 1930s, més concretament, durant els 9 anys de govern republicà. És per això que hem trobat pertinent presentar aquesta comunicació en aquest congrés celebrat en motiu del 85è aniversari de la proclamació de la Segona República espanyola.

1. Introducció

La primavera del 1931 es presentava força incerta per Sir Auckland Geddes. Auckland Campbell-Geddes era el president des de 1925 de l'empresa d'extracció minera més important de la regió de Huelva, que ja de per sí no era poca cosa. En diverses ocasions hauria de recórrer al govern britànic per tal de defensar els interessos d'aquella inversió privada, i és clar, Geddes havia format part del govern de coalició de Lloyd George durant la Primera Guerra Mundial, per tant, sabia perfectament a quines portes havia de trucar. Per si això fos poc, posteriorment havia ocupat la presidència de la Board of Trade, organisme governamental que prenia part en moltes de les decisions sobre el comerç interior i exterior britànic, i per acabar-ho d'adobar, aquest càrrec li reservava ni més ni menys que una cadira a les reunions de Cabinet del govern britànic. Sembla ser, doncs, que la Casa Rothschild, els veritables propietaris del complex miner Río Tinto, sabien molt bé el que es feien quan el 1924 col·locaven al senyor Geddes al consell de direcció de l'empresa i, en menys d'un any, el catapultaven a la presidència.

Aquest no és només un cas aïllat i anecdòtic d'un rellevant home de negocis amb importants càrrecs públics. No cal burxar gaire entre els dirigents i principals accionistes de les majors empreses a l'Espanya d'entreguerres per trobar més casos semblants, tant o més escandalosos, al del President de la Río Tinto Company. Com la Vickers and Maxim, al darrere de la Sociedad Española de Construcción Naval, encarregada de la construcció de totes les infraestructures navals per la marina espanyola. O la llarga llista de companyies ferroviàries que s'havien creat a Espanya al llarg de la segona meitat del segle XIX que darrere els noms castellans amagaven inversions de capital britànic i que per tal d'assegurar-se una favorable legislació empresarial, havien incorporat el personal polític en els seus consells d'administració. Els ponts entre el sector privat i el públic estaven més que assegurats.²

2 Virgilio Sevillano Carbajal, *La España... ¿de quién?*, Madrid, 1936.

Aquella primavera de 1931 Auckland Geddes no estava tranquil. I en tenia motius. S'acostaven unes eleccions municipals que havien esdevingut un plebiscit per a la monarquia espanyola i, tot i que l'ambaixador britànic a Espanya, George Grahame, pronosticava un triomf de les forces monàrquiques i un retorn a la situació que el mateix Geddes havia definit com *satisfactòria* després de la seva visita a Espanya el 1925 – Sir Auckland Geddes era el president de la companyia però no residia a les instal·lacions ni a Espanya –, hi havia fonamentats rumors de la força que estava agafant l'oposició republicana. Encara recordava les vagues, protestes i aldarulls que havien ocasionat els treballadors de les mines que havien participat en la insurrecció de Jaca, el passat desembre de 1930, i que havia acabat sufocant amb l'acomiadament dels treballadors implicats. Dificilment s'imaginava recorrent a unes mesures similars si la situació política espanyola evolucionava cap a una república que alguns fins i tot veien amb amenaçadors tints comunistes.³

El cert és que per primer cop Gran Bretanya temia perdre el poder que havia tingut sobre Espanya des de les primerenques inversions que hi va fer el segle XIX. El volum d'inversions des d'aleshores no havia parat de créixer i a la dècada dels anys trenta superava els 40 milions de lliures esterlines. Era la potència estrangera amb més presència pel què fa a inversions a Espanya, en sectors d'importància estratègica com eren el de la mineria, el siderometal·lúrgic, o el de la comunicació, entre d'altres. No hem d'oblidar que el context internacional no era el més desitjable en aquell moment i estava marcat per una banda per l'expansionisme italià i japonès, i per l'altra pel crac borsari de 1929, ambdós fets amb nefastes conseqüències pel que fa l'estabilitat internacional, tant necessària pel bon desenvolupament de les operacions comercials.⁴

Sir Auckland Geddes tenia raó a l'estar preocupat. L'abril de 1931 la monarquia no es va poder reinventar. En canvi, un govern republicà d'esquerres engegava una sèrie de reformes que amenaçava amb expropiacions sense indemnitzacions i prohibia la retirada dels beneficis per tal d'endur-se'ls a Gran Bretanya. És aleshores quan s'activen els ponts entre els inversors i el govern britànic. És aleshores quan una disputa entre el govern republicà espanyol i una empresa de capital britànic ubicada a Espanya esdevindrà un conflicte diplomàtic entre ambdós països. És aleshores quan entrarà en joc la política de la lliura esterlina.

De quina manera els interessos econòmics marcarien el posicionament britànic front la traumàtica evolució política espanyola dels anys trenta és el que aquesta comunicació procurarà abordar, sense pretendre arribar a una explicació definitiva i

3 Douglas Little, *Malevolent Neutrality. The United States, Great Britain, and the Origins of the Spanish Civil War*, Cornell University Press, London, 1985, pp. 52-55.

4 Enrique Moradiellos, *La perfidia de Albión. El Gobierno británico y la guerra civil española*, Siglo XXI, Madrid, 1996, pp. 18-24.; Jill Edwards, *The British Government and the Spanish Civil War, 1936-1939*, London, The Macmillan Press Ltd., 1979, p. 65.

conscients que la investigació que n'ha de sustentar les aportacions que aquí plantegem encara està en una fase molt inicial

2. El fantasma roig: Primeres interpretacions del posicionament britànic

El govern de Burgos va tenir clar des dels seus inicis el gener de 1938 que paral·lelament als enfrontaments militars, també calia vèncer en la batalla per l'opinió pública. Es va encarregar a José María Pemán la redacció d'una "*síntesi d'història d'Espanya d'acord amb la visió del Caudillo, que serviria de base per als manuals que s'haurien d'utilitzar a totes les escoles*".⁵ El 23 de juny de 1939, mentre els últims camps de batalla encara fumejaven, es va crear el *Archivo Histórico de la Campaña*, que havia de servir per fer "la recollida i classificació de la documentació pròpia i la de l'enemic que pugui servir per fer l'estudi històric de la guerra". Fins aquí molt bé, però la cosa es comença a torçar quan es reserva la direcció de l'arxiu a un militar, el Coronel Eduardo de Fuentes Cervera. Queda clar que l'explicació del passat no deixava de ser un camp de batalla més.⁶ Doncs bé, depenent d'aquest organisme, el 8 de novembre de 1939, es constituïa el Servicio Histórico Militar, amb la missió d'ordenar i classificar la documentació existent (...) amb la finalitat de facilitar l'estudi i la redacció de la història militar espanyola". Un exemple més de com el règim franquista reservava a l'àmbit militar la tasca de l'explicació del passat. Així doncs, s'iniciava el desplegament del l'exèrcit d'historiadors-militars amb a qui hem de reconèixer el mèrit d'haver aconseguit esborrar amb molts poc temps el rastre del col·laboracionisme de les potències feixistes amb el bàndol rebel, i per l'altra banda exagerar l'ajuda rebuda pels republicans de part de la Unió Soviètica i, ves per on, també de la Gran Bretanya.⁷ A més de tergiversar els fets i procurar esborrar les implicacions internacionals del conflicte, també es va abonar el terreny per a que florís el germen de l'anticomunisme i monopolitzés gran part de la producció historiogràfica posterior fins els anys setanta i encara ara sobrevisqui en alguns autors capficats en tornar a treure a la superfície velles interpretacions pro-franquistes. Certament, la por a l'establiment d'un estat soviètic a l'oest europeu va planar per les cancelleries britàniques des de moments tant primerencs com el mateix establiment de la Segona República Espanyola el 14 d'abril de 1931.⁸ És ben fàcil

5 Josep Fontana, "Prólogo: Manuel Tunón de Lara y la tradición democrática española", dins *Tunón de Lara y la historiografía española*, Siglo XXI, Madrid, 1999, p. XIII.

6 Informació treta de la pàgina web del Ministerio de Defensa del Gobierno de España; Entrada sobre el *Archivo General Militar de Madrid*, consultable a http://www.portalcultura.mde.es/cultural/archivos/madrid/archivo_3.html (recuperat el 29 de febrer de 2016).

7 En aquest sentit anaven les obres de Joaquín Arrarás, *Historia de la Cruzada Española*, Madrid, 1940, de Manuel Aznar, *Historia militar de la guerra de España (1936-1939)*, Madrid, 1940, i de Vázquez Sans, *España ante Inglaterra*, Barcelona, 1940.

8 No és gaire habitual trobar referències a la connexió entre Alcalá-Zamora i Kerenski. Aquesta estratègia de desprestigi de la república es veuria diluïda passat els moments inicials de la Segona República i no tornaria a treure cap, amb forces renovades, fins el triomf del Front Popular. Veure Ángel Viñas, *La Conspiración del General Franco...* p. 225; Douglas Little, *Malevolent Neutrality...* p. 72.

rastrear aquest tipus d'alarmes entre la documentació oficial britànica i la literatura secundària que s'ha elaborat a partir d'aquesta. Però arran de la victòria del Front Popular el 16 de febrer de 1936 aquests missatges arriben a prendre, en alguns casos, veritables tons psicòtics i recorren a comparacions entre el govern republicà i el govern provisional rus de Kerensky previ a la revolució bolxevic. Enrique Moradiellos analitza aquest aspecte detalladament en el seu llibre *La perfidia de Albión* i, per no allargar-nos més, ens remetem al que allà hi diu.⁹

Per altra banda, el que és sorprenent és que des dels serveis d'intel·ligència britànica també s'alertés d'una conspiració comunista amb els soviètics al darrere quan la documentació primària ens transmet una realitat ben diferent, i és que els missatges que s'interceptaven oferien una visió completament tranquil·litzadora en aquest aspecte. Àngel Viñas ha treballat profundament aquest tema en un dels seus últims títols i mostra com la Gran Bretanya disposava d'una maquinària de control sobre Espanya pràcticament sense fissures. Així és que dels quatre serveis d'intercepció de comunicacions entrants i sortints d'Espanya, tant el Government Code and Cypher School (GC&CS) com el Secret Intelligence Service (MI6) tenien la capacitat de desxifrar els missatges entre la Comintern i els comunistes a Espanya (anomenats *blue jackets*) que mostraven com, a partir de l'estiu de 1935, l'estratègia a seguir havia de ser la de recolzar les reformes republicanes i el Front Popular, i no deixar-se endur per les provocacions de la dreta. Sembla inversemblant doncs, que l'abril del 1936 els membres del MI6 "alertessin als seus col·legues francesos del Deuxième Bureau sobre la possibilitat de la instal·lació d'un règim soviètic a Espanya".¹⁰

Les primeres lectures que es feien des de Londres de la situació a Espanya un cop es començava a considerar fallit l'alçament del 17 de juliol de 1936 continuaven oferint una imatge molt clara en aquesta direcció. L'1 de setembre, l'aleshores Subsecretari del Departament Occidental del Foreign Office, Horace James Seymour, informava al Secretari d'Estat, Anthony Eden, que el triomf dels republicans significaria "la pèrdua de la totalitat del capital britànic invertit a Espanya i el final de l'empresa capitalista britànica a la Península, i probablement afavorirà la propagació del comunisme a França".¹¹ Sembla ser, doncs, que l'amenaça comunista i la conspiració d'agents soviètics era quelcom difícil d'esborrar i que més aviat responia a una voluntat fonamentada en una fe cega en la certesa d'aquelles acusacions. De fet, Josep Puigsech situa l'església, i en concret el cardenal Isidre Gomà, a l'epicentre del que ell ha anomenat la "falsa llegenda del Kremlin" segons la qual a través de la instauració del

9 Enrique Moradiellos, *La perfidia de Albion...* pp. 32-39.

10 Veure Àngel Viñas, *La Conspiración del General Franco...* pp. 198-203; i "La hostilidad británica condenó a la República", a *El País*, 18 de juliol de 2011, versió online: <http://www.diarioinformacion.com/cultura/2011/07/18/hostilidad-britanica-condeno-republica/1149835.html> (consultat a 14 de febrer de 2016).

11 Minuta de H.J.Seymour a A.Eden amb data 1 de setembre de 1936, W 10422/62/41 The National Archives – Foreign Office (d'ara endavant TNA-FO)

consolat soviètic a Barcelona, Stalin acabaria per convertir-se en “l'amo i senyor de la República”.¹² No en va, era un tema de fe.

3. Els primers passos vers una anàlisi dels factors econòmics

Podríem dir que els primers treballs que van aparèixer i que o bé assenyalaven possibles causes econòmiques i financeres al darrere de la Guerra d'Espanya, o bé posaven de manifest algunes relacions econòmiques i comercials properes al colonialisme per part de potències estrangeres, van anar apareixent paral·lelament als fets que estudiem. Entre aquestes últimes comptem amb la publicació, el febrer de 1936, de *La España... ¿de quién?*, escrita per l'aleshores Cap del Servei de Premsa i Informació del Ministeri d'Assumptes Exteriors de la República, Virgilio Sevillano Carbajal. El llibre no va ser gens ben rebut pels inversors britànics, especialment pels representants de la Rio Tinto Company, que van traslladar a l'ambaixador Chilton “en nom de diverses firmes britàniques” el descontentament pel tracte *xenòfob* rebut al llarg dels diferents capítols del llibre i que, de ben segur, generaria “una bona dosi d'odi en un moment en que el sentiment nacionalista estava progressant i en que nosaltres [els britànics] ens trobem davant d'un elevat nombre de seriosos i delicats problemes per la defensa dels interessos britànics”.¹³ El llibre és una clara denúncia a la intromissió descontrolada de capital estranger que, segons l'autor, en poc contribueix al benefici espanyol, sinó que acaba essent un acte d'espoli, repercutint únicament en l'enriquiment de les economies foranes.¹⁴ No és senzill valorar els efectes de la inversió estrangera que va tenir lloc a Espanya entre la segona meitat del XIX i primera del XX. Si bé és cert que, tal com afirma Gabriel Tortella, aquesta va contribuir a la introducció de noves tècniques i maquinària que d'altra manera haurien tardat molt més a arribar, en alguns indrets va deixar un

llegat que, més enllà de la importància patrimonial (...) i del valor identitari (...) no sembla haver millorat les oportunitats per un creixement sostingut en aquelles comarques que es van veure sacsejades per una onada d'inversors que buscaven extreure els tresors de les seves entranyes.¹⁵

El 1938 sortia un nou títol de la mà d'un economista romanès, Paul Einzig. El llibre *World Finance 1937-1938* compta amb un primer capítol titulat *La tragèdia espanyola. Orígens financers de la guerra civil* (la traducció és nostra) on l'autor afirma que “l'origen de la tragèdia espanyola proporciona un nou exemple del grau en que una política monetària pot arruïnar i arruïna una nació i influeix en el curs de la història mundial”. No hem pogut localitzar l'obra, que només coneixem gràcies a la traducció

12 Josep Puigsech Farràs, *La falsa leyenda del Kremlin*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2014, pp. 24 i 24.

13 Minuta de Ogilvie Forbes a H.J. Seymour el dia 21 d'abril de 1936, W 3586/62/41 TNA-FO

14 Virgilio Sevillano Carbajal, *La España...¿de quién?*...

15 Andrés Sánchez Picón, "Los intereses extranjeros en las mineras andaluzas", dins Agustín Galán García, *La presencia "inglesa" en Huelva*, Sevilla, Universidad Internacional de Andalucía, p.67.

dels dos primers capítols que van ser enviats a Madrid però trobem interessant la seva consulta, tot i que a priori costa de creure que pugui aportar gaire de nou, degut a tractar-se d'un economista romanès i, per tant, allunyat geogràficament, encara que no ideològicament, del conflicte.¹⁶

Passats aquests primers treballs que ens serveixen de punt de partida, hi va haver un llarg silenci trencat a mitjans dels anys setanta per la publicació de *La Alemania nazi y el 18 de julio*. Tot i no ser el tema central de l'obra, Ángel Viñas rescatava de l'oblit una informació que actuaria com la guspira que torna a encendre les brases. Aquesta guspira va ser la recuperació d'un informe elaborat per una firma bancària britànica sobre la inversió britànica en territori espanyol. L'encàrrec el va efectuar el mateix govern britànic la tardor del 1936 i la dificultat del moment no va permetre tenir els resultats fins el gener de l'any següent. Comentarem les xifres més endavant i ara ens centrarem en la reacció en cadena va suscitar la inclusió d'aquell document en l'anàlisi de les implicacions de l'Alemanya nazi en el conflicte espanyol. El fet és que el llibre de Viñas va arribar a les mans d'una jove investigadora britànica, Jill Edwards, que 5 anys després publicava *The British Government and the Spanish Civil War*. Res més que els resultats de la seva investigació en els fons arxivístics del Public Records Office, avui dia The National Archives. Quelcom que encara no s'havia fet. El tercer capítol del llibre, titulat "Economic aspects of British Policy" repassa la situació de la inversió britànica en territori espanyol a partir de l'anàlisi d'aquest document, però segueix essent un complement a la tesi principal del treball d'Edwards que es basa en les relacions diplomàtiques entre ambdós països més que no pas en els interessos econòmics.¹⁷ Per trobar el pas definitiu, és a dir, una monografia sobre el pes dels interessos econòmics en el desenvolupament de les polítiques exteriors a l'entorn del conflicte espanyol, ens hem d'esperar fins el 1985 quan un jove nordamericà, Douglas Little publicà els resultats de la seva tesi doctoral sota l'eloqüent títol de *Malevolent Neutrality*. L'obra, però, és una comparació dels casos britànic i nord-americà i, tot i que consta d'una magnífica fonamentació documental en arxius i fonts hemerogràfiques britànics i nord-americans, no passa el mateix amb els arxius i premsa espanyols. Tot i així, Little marca un abans i un després en la consolidació d'aquesta línia historiogràfica i, tot i que Ángel Viñas i Enrique Moradiellos han treballat posteriorment aquests aspectes, no existeix cap treball monogràfic pel cas britànic i espanyol. Ja aniria essent hora de tenir-ne algun.

Cal mencionar, però, les recents obres d'Aurora Bosch pel cas estatunidenc¹⁸ i,

16 Traducció dels dos primers capítols del llibre de Paul Einzig, *World Finance 1937-1938* inclosos en una comunicació rebuda a l'embaixada de Madrid el juny del 1938, AGA (10) 77,01 54/7217, Archivo General de la Administración.

17 Ángel Viñas, *La Alemania nazi y el 18 de julio*, Madrid, Alianza, p. 220; i Jill Edwards, *The British Government...* p. 64-66.

18 Aurora Bosch, *Miedo a la democracia. Estados Unidos ante la Segunda República y la guerra civil española*, Barcelona, Crítica, 2012.

especialment, la de Pierpaolo Barbieri per l'alemany. Aquest jove historiador i economista argentí que als 18 anys aconseguí una beca per realitzar els estudis a la prestigiosa Universitat de Harvard, el 2015 va publicar els resultats de la investigació de la tesi doctoral que no són altres que el predomini dels interessos econòmics per damunt dels ideològics en el raonament que va portar Hitler a col·laborar amb Franco. Tal com explica el mateix Barbieri en una entrevista concedida recentment a una publicació digital argentina per tal de promocionar aquest seu primer llibre, a Alemanya van prevaldre més els aspecte econòmics que els ideològics a l'hora de determinar la col·laboració amb els rebels. Un indicador que l'autor argentí assenyala és que “a l'Espanya de pre-guerra, la majoria del flux comercial extern anava al Regne Unit o a França, i això durant el transcurs de la guerra civil es redirigeix a Alemanya”.¹⁹

Tal com hem vist, la historiografia ha tendit a minimitzar la importància dels interessos econòmics britànics en l'escenari espanyol. Tot i el seguit d'obres que han posat sobre la taula les inversions britàniques a Espanya, s'ha tendit a fixar-se en el poc volum que aquestes representaven quan es posaven en relació al volum total de la inversió exterior. Al començar la guerra, el Regne Unit disposava d'uns 40 milions de lliures esterlines invertides a Espanya. Aquesta suma de diners, que a ulls espanyols venia a representar el 40% del total d'inversió estrangera al país, només representava un modest 13,3% del volum total d'inversió britànica a Europa, i un pràcticament imperceptible 1,2% del total invertit arreu del món (3.364 milions de lliures). No ens ha d'estranyar doncs que els interessos econòmics britànics a Espanya s'hagin considerat pràcticament inexistents o del tot insuficients a l'hora de prendre decisions de política exterior.²⁰ On ha estat l'error, si és que hi ha estat? Una interpretació més àmplia de les implicacions que aquestes inversions tenien ens permet matisar força aquesta primera impressió i formular un nou plantejament.

Gran part d'aquesta inversió estava situada en empreses del sector miner, des de les quals el mineral extret era transportat en vagons que circulaven a través d'una xarxa ferroviària construïda també per empreses que havien estat de capital britànic. El punt de destí eren ciutats portuàries on aquest mineral seria embarcat en vaixells comercials de la flota mercant britànica que traslladaria el mineral a la Gran Bretanya on la indústria n'extrauria el sofre, cada cop més necessari en la indústria química; el coure, que servia per l'extensió de la xarxa elèctrica; i les pirites, preuades per la indústria armamentística. Només per fer-nos una idea de la importància de l'explotació minera de la regió de Huelva, fixem-nos amb les dades que ens aporta Andrés Sánchez Picon. Per una banda, ens diu que de les seves mines, entre 1861 i 1910 s'extreia quasi una tercera

19 Pierpaolo Barbieri, *Hitler's Shadow Empire. Nazi economics and the Spanish Civil War*, London, Harvard University Press, 2015. La cita és de l'entrevista que li van fer a *BAE Negocios* el 26 de febrer de 2016 i disponible a <http://www.diariobae.com/notas/113289-pierpaolo-barbieri-la-motivacion-de-hitler-no-fue-ideologica-sino-economica.html> (recuperat el 28 de febrer de 2016).

20 Veure Arnold J. Toynbee, *Survey of International Affairs 1937*, Vol. 1, London, 1938, pp. 151-155; Jill Edwards, *The British Government...* p. 65; Enrique Moradiellos, *La perfidia de Albión...*, p. 23.

part del coure mundial i la pràctica totalitat de les pirites que s'exportaven. Per altra banda Sánchez Picon denuncia que la pràctica totalitat de mineral extret de les mines (el 98%) era exportat per ser processat a les indústries britàniques²¹, tal com Virgilio Sevillano Carbajal, Cap del Servei de Premsa i d'Informació també denunciava en el seu llibre *La España... ¿de quién?*, afirmant que

Aquestes empreses, succionadores de l'economia espanyola, no beneficien a Espanya més que en quantitat petites del mineral que arranquen, doncs prefereixen exportar-lo en brut per tal que sigui matèria prima d'indústries situades en l'estranger, per la qual cosa la nostra economia només obté un mínim d'aquest profit

I continua assenyalant que aquests productes que s'elaboren a partir de les matèries primeres extretes de les mines espanyoles,

productes indispensables, uns per la defensa nacional, com el coure i l'àcid sulfúric, i altres per l'agricultura, com el sofre; els quals ens veiem obligats a adquirir a l'estranger a preus més alts del que es podrien obtenir en el nostre [territori] i que, a més, són allí fabricats amb les nostres pirites.²²

Per altra banda Pierpaolo insisteix en la disputa que es va establir entre Alemanya i Gran Bretanya per fer-se amb el control de les pirites espanyoles en un moment en que la carrera armamentística estava clarament declarada. També són sobradament conegudes les declaracions de la diplomàcia britànica que veia en l'Espanya de postguerra una oportunitat de invertir en els nombrosos préstecs que els faria falta per dur a terme la reconstrucció. Així doncs, Espanya havia estat i continuava sent un fons d'inversió segur, potser no molt rentable, però exempt de riscos innecessaris. Sempre i quant el règim polític acompanyés.

4. La Gran Depressió i la Política de la Lliura esterlina

Si la Primera Guerra Mundial va significar el primer avís, la Gran Depressió ve acabar de certificar el final de l'època de bonança minera que havia viscut Espanya des de la segona meitat del segle XIX. Si bé el comerç exterior dels EUA havia augmentat entre 1919 i 1929 del 12% al 16% del total mundial, gràcies a la situació privilegiada en que els nord-americans van sortir de la guerra, la irrupció de polítiques proteccionistes arreu d'Europa va ocasionar que la part del comerç exterior absorbit per Europa passés del 66% al 45% pel mateix període. Pels britànics aquesta evolució va ser encara més preocupant ja que entre 1913 i 1929 la proporció del comerç mundial que van perdre els va fer passar del 14% a l'11%. Les mesures de protecció altre cop eren les causants d'aquesta evolució. Les taxes duaneres s'havien encarat un 15% pels productes principals

21 Andrés Sánchez Picon, "Los intereses extranjeros en las minerías andaluzas... pp. 41 – 70.

22 Virgilio Sevillano Carbajal, *La España... ¿de quién?*... p. 76-78.

en les exportacions britàniques com eren el carbó, l'acer i els tèxtils. En conseqüència, el comerç britànic giraria la cara als mercats de la Commonwealth que, a finals dels 1920s, absorbia gairebé el 50% de les exportacions britàniques. Els efectes de la Gran Depressió es deixaven notar i cada país buscava com suavitzar-ne l'impacte amb polítiques proteccionistes i la reactivació dels pactes bilaterals. El comerç mundial va caure un 66% i el de Gran Bretanya un 46% entre 1929 i 1932. Enmig del caos i la desesperació es va produir a la ciutat d'Ottawa, el juliol d'aquell 1932, una conferència de la Commonwealth en la que s'acordà l'establiment de relacions preferencials pel comerç entre la Gran Bretanya i els Dominis de la Commonwealth. De manera que de la Gran Bretanya en sortien productes industrialitzats cap als territoris de la Commonwealth i a la inversa circularien productes agrícoles.²³

A la llarga, aquesta és una situació que va suposar tensions força dures entre els governs britànics i espanyol i que ha deixat un rastre ben ampli en la documentació primària. En són un exemple les disputes que s'estableixen a causa de les taxes carregades a la importació de cotxes britànics a Espanya durant el 1933. La problemàtica s'inicià amb la proposta de reducció de les taxes imposades als cotxes francesos que les deixava a un nivell similar a la que s'aplicava als de procedència britànica, vulnerant l'acord comercial anglo-espanyol que reservava la situació preferencial pels britànics.²⁴ De la documentació també es desprèn que, des de la instauració de la República, i va haver una sèrie de reivindicacions que portarien força cua i que van contribuir a alienar força les relacions entre ambdós governs. Entre aquests temes sobresurten per la quantitat de documentació que van generar les expropiacions i posteriors reclamacions de devolució de les propietats del Duke Wellington, cas que tot i tenir certes implicacions econòmiques s'allunya dels objectius d'aquesta comunicació i que, per tant, ens remetem a la documentació que el tracta.²⁵ Per altra banda, les disputes entre la Santander-Mediterranean Railway Company i el govern espanyol van allargar-se més de dos anys i el seu final ens serveix clarament per constatar el canvi de tendència que va significar l'adveniment del govern radical de Lerroux caracteritzat per una millora de les relacions amb Gran Bretanya.

La concessió per a la realització de la via fèrria s'havia atorgat en temps de la monarquia a l'empresa britànica Santander-Mediterranean Railway Company i s'havien fixat unes quantitats a aportar per quilòmetre construït que el govern de la República va considerar excessives i fruit de la vella política d'afavorir amb polítiques incentivadores

23 Douglas Little, *Malevolent Neutrality...*, p. 26-30.

24 Veure la llarga sèrie de documentació que fa referència a aquesta disputa originada per una proposta d'augmentar les mesures proteccionistes amb data 9 de maig que no he pogut consultar però a la que fan referència una gran quantitat de documentació que sí que ha passat per les meves mans. Veure FO 371/17431 sèrie documental encapçalada per "Anglo-Spanish trade" i "Spanish customs drawbacks on motor cars", TNA-FO.

25 Els detalls de les expropiacions i reclamacions es poden consultar als lligalls FO 371/17425 W4480/114/41 i W7442/114/41 emesos l'abril i el juny de 1933, TNA-FO.

als grans industrials.²⁶ Així doncs, una ordre del Ministeri de Foment del govern republicà amb data 24 de juny de 1931, fixava una nova quantitat aportable per l'Estat per a la construcció del sector que restava. L'empresa britànica, però, no hi estava d'acord i va aturar les obres a falta de construir el setè i últim tram de l'obra. Conseqüentment el govern de la República es negà a fer efectiu el pagament dels trams ja construïts i per ordre de l'aleshores Ministre de Foment, Álvaro de Albornoz, s'instava l'empresa britànica al pagament dels costos de l'últim tram de l'obra, calculats en 14 milions de pessetes. Tal com s'observa en una carta que Charles Howard Smith, el subsecretari d'estat adjunt del Foreign Office, feia arribar a George Grahame el 5 de maig de 1933, l'opinió a Londres era que les reclamacions de l'empresa ferroviària eren del tot legítimes. Howard Smith, a més de justificar altres reclamacions britàniques trobava que "en els seus cors, ells [tots els espanyols decents] saben que és del tot injust no pagar a la Santander-Mediterraneo Rly els diners que que clarament se li deuen (la cursiva és nostra per emfatitzar el que ens sembla un adjectiu que defineix molt bé la percepció de la situació des de l'òptica britànica).²⁷

L'empresa d'alguna manera deuria reclamar a Londres que s'actués en defensa dels interessos britànics ja que des d'aleshores, i perfectament rastrejable en la documentació primària, s'efectuà una pressió constant al govern de la república per tal d'aconseguir una rectificació en aquest aspecte i s'arribà a vincular aquesta reclamació en les negociacions d'altres tractats comercials com eren el comerç del carbó, de taronges, de patates i de cotxes. Tot junt forma el que nosaltres hem volgut relacionar amb una autèntica política de la lliura esterlina, ja que a través de les negociacions comercials es pretenia influir, i de fet s'aconseguia, en les decisions governamentals d'Espanya. El fet és que davant de la situació de bloqueig a que s'havia arribat a mitjans del 1933 en les negociacions a l'entorn del cas de la Santander-Mediterranean Railway Company, encara contrasta més el canvi de direcció que prendran les negociacions amb l'arribada el setembre del primer govern Lerroux i, especialment, del nou Ministre d'Obres Públiques, el senyor Rafael Guerra del Río, que immediatament provoca un canvi en el to de les negociacions i imposa un to conciliador. No passaran ni tres mesos que el Tribunal Suprem anul·larà l'ordre del 24 de juny anteriorment comentada, declarant que la Companyia quedava lliure de tota obligació de construir l'últim tram de l'obra, el que

26 Ramon Tamames ja havia advertit de manera força encertada que "fins el 1936 la inversió estrangera no havia trobat cap classe d'entrebanc a Espanya. El capitalista estranger gaudia de tota llibertat per a invertir, transferir i per realitzar desinversions". Veure Ramon Tamames, *Introducción a la economía española*, Madrid, Alianza, 1968, p. 349. Jordi Palafox també ressalta aquesta característica que atribueix al Ministre d'Hisenda de Primo de Rivera, Calvo Sotelo; *Atraso económico y democracia. La Segunda República y la economía española, 1892-1936*, Barcelona, Crítica, 1991, p. 174. I, finalment, Miguel Ángel López Morrell caracteritza l'economia espanyola primorriverista de "mercat polititzat"; "La red de negocios de la Casa Rothschild en España como una estructura de toma de decisiones y de gestión empresarial", dins *Revista de la historia de la economía y de la empresa*, Num. 2 (2008), pp. 41-64.

27 Així s'observa en una carta de Charles Howard Smith, subsecretari d'estat adjunt a Londres, adreçada a George Grahame amb data del 5 de maig de 1933 i que tant l'embaixador britànic com el subsecretari d'estat permanent, Robert Vansittart, responen afirmativament. FO 371/17426 W5425/116/41 TNA-FO.

havia d'unir les localitats de Ciudad y Renedo i que el govern li pagaria l'import total per la construcció dels altres sis trams ja construïts. El mateix document d'on hem tret aquesta informació, però, conté una valuosa informació ja que ens permet assegurar l'anterior afirmació que serveix de base per la hipòtesis de la política de la lliura esterlina i és que, Sir E. Wellers, personatge d'alguna manera relacionat amb el comerç entre Espanya i Gran Bretanya, acaba afirmant que des del "nomenament del senyor Guerra del Río al Ministeri d'Obres Públiques, les relacions entre el departament i la Santander-Mediterraneo Company han millorat, i les tarifes comunes per les taronges, que la Companyia del Nord havia previngut d'aprovar amb èxit mentre Prieto ocupava el càrrec, ara han estat autoritzades".²⁸

5. Sir Auckland Geddes al capdavant de la Río Tinto Company

El gener de 1937 es presentaven els resultats de la inversió britànica a Espanya que el govern britànic havia encarregat a una prestigiosa firma bancària de la ciutat londinenca. L'escollida fou la Lazard Brothers que remunta la seva història als anys 1840s als Estats Units d'Amèrica, on inicia les seves passes com a empresa comercial, expandint-se en les operacions bancàries al llarg dels 1850s i obrint la branca britànica a la ciutat de Londres el 1877. Els resultats de l'estudi que van presentar atorgaven, tal com hem vist anteriorment, una inversió britànica total de 40 milions de lliures esterlines que significava un 40% del total de les inversions estrangeres a Espanya. Comparant aquesta xifra amb l'obtinguda en un informe previ també realitzat per Lazard Brothers uns anys abans, mostra un augment de la inversió britànica a Espanya de pràcticament el 50%. Sembla doncs que tot i la delicada conjuntura internacional²⁹ i la marcada inestabilitat política espanyola³⁰ Espanya seguia essent un fons d'inversió atractiu pels capitalistes britànics. Dels 40 milions de lliures invertides a Espanya la gran majoria estaven invertides en el sector de la mineria, essent la Río Tinto Co. la que s'enduia la major part. No en va, la Río Tinto Co era la que tenia una major producció de mineral per any.³¹

L'explotació de les mines Río Tinto es remunta al segle VIIIè a.C. Ja des d'aleshores s'extreia coure, or i plata de les entranyes de la roca, pràctica que continuarien els grecs primer i els romans després, però que es veuria aturada, com tantes altres coses, amb l'arribada de l'Edat Mitjana. Des d'aleshores i fins la segona meitat del segle XIX pràcticament no hi ha activitat extractora. Fins que, després d'un

28 Carta de E. Wellers a George Mounsey el 18 de desembre de 1933. FO 371/17424 W14651/74/41 TNA-FO

29 Recordem que els efectes de la Gran Depressió havien fet caure un 60% el comerç internacional, situació que es va veure agreujada per una frenada de la inversió exterior. Veure Eduardo González Calleja (et al.), *La Segunda República Española*, Barcelona, Pasado y Presente, pp. 641 i 642.

30 Jordi Maluquer, *La economía española en perspectiva histórica*, Barcelona, Pasado y Presente, 2014, pp. 169 i 170.

31 Enrique Moradiellos, *La perfidia de Albión...*, p. 23; Jill Edwards, *The British Government...*, p. 65.

llarg procés de negociacions i mals entesos les mines van ser venudes, el 1873, a un consorci financer que aglutinava interessos principalment britànics i alemanys, però que estava encapçalat per un escocès, Hugh Matheson. La operació no va sortir com s'esperava i durant els primers anys de funcionament les mines no van aportar els beneficis esperats. En una de les operacions de recapitalització, la Casa Rothschild es van convertir en els accionistes majoritaris i és a partir d'aleshores que la companyia va passar a tenir la seu central a Londres, en plena City, i una majoria de capital britànic, encara que una part d'aquest capital vingués de la branca francesa dels Rothschild. No ens allargarem en les vicissituds de la Casa Rothschild, convertida en imperi comercial i financer però sí que indicarem, com un exemple més de les relacions entre els grans inversors i el poder financer i polític del país, les vinculacions que van mantenir amb la banca espanyola i que han arribat fins avui dia. Un dels principals agents dels Rothschild a Espanya, Weisweiller, que gestionava els interessos econòmics de la Casa – que no eren pocs – acabaria portant una important firma bancària d'on en sortiria el Banco Urquijo. Uns altres familiars d'aquests últims fundarien el Banco Central Hispano, que més endavant acabaria fusionant-se amb el Banco Santander. Veiem doncs que l'ombra dels Rothschild és allargada i visible encara avui dia.³²

Tal com testimonien les xifres d'exportació de mineral, a partir del anys 1930s el sector miner a Espanya va començar un procés de regressió. És en aquest context que els Rothschild van decidir situar a Sir Auckland Geddes al capdavant de la companyia. Tal com hem avançat a la introducció Auckland Geddes havia format part del govern de Lloyd George i més endavant havia ocupat la presidència del Board of Trade, organisme governamental que opinava en gran part de les decisions de caràcter econòmic i comercial i que, a més a més, reservava una cadira a les reunions de cabinet per al seu president. Els vincles entre les esferes de govern i els interessos particulars no podrien ser més evidents. Auckland Geddes, gràcies a les seves influències i la imatge de solvència que atorgava a l'empresa, va ser capaç de capgirar la situació de regressió que vivia la Río Tinto, i va iniciar la instal·lació d'una mina alternativa de coure a Rhodesia, a l'actual Zambia. En un període d'un 5 anys Sir Auckland Geddes havia aconseguit “retornar per la porta gran al gran concert mundial del coure, aconseguia alleujar la precària situació a Espanya i obria el camí cap a la definitiva consolidació com a gran multinacional”.³³ I en aquest context Sir Auckland Geddes patia perquè s'apropaven unes eleccions que podien canviar-ho tot. Certament, Sevillano Carbajal ja havia observat el 1934 que la Río Tinto podia competir amb altres mines extractores de coure com, per exemple, les ubicades a la zona de l'actual Zàmbia, gràcies a que la mà d'obra tant d'un lloc com de l'altre era pràcticament similar.³⁴

32 Gabriel Tortella, "El capital extranjero en la formación del capitalismo español", dins Julio Tascón (Ed.), *La inversión extranjera en España*, Madrid, Minerva Ediciones, 2008, pp. 31-47; i Andrés Sánchez Picón, "Los intereses extranjeros en las minas andaluzas...", pp. 41-70.

33 Miguel Ángel López-Morell, "Los Rothschild en Río tinto. Propiedad y control en el gigante minero", dins Agustín Galán García (Ed.), *La presencia "inglesa" en Huelva...*, pp. 71-102.

34 Virgilio Sevillano Carbajal, *La España...*, p. 88.

No és d'estranyar que el senyor Geddes estigués preocupat i veiés amb mals ulls l'establiment, el 14 d'abril de 1931, d'un règim republicà-socialista que va impulsar reformes en l'àmbit laboral com la jornada de 48 hores, els continuats augments salarials o les vagues per reclamar-los i el pagament dels dies festius. Tot plegat, significava un augment d'entre el 20 i el 25% dels costos de producció que s'ha d'afegir a la reducció aproximada d'un 50% de la demanda de productes industrials, fruit de la Gran Depressió.³⁵ Tal com el mateix Geddes exposaria davant de la Junta general d'accionistes el 16 d'abril de 1932, la principal problemàtica i causa de les dificultats en que es trobaven les mines espanyoles, era que “el cost de producció de les seves mines és elevat”.³⁶ Queda força clar, doncs, que la lluita de Geddes per tal de mantenir el marge de benefici de les mines de Río Tinto seria la de mantenir els costos de producció als nivells més baixos possibles. I com que una mina oberta com la de Río Tinto no tenia moltes inversions a nivell d'infraestructures, el que feia augmentar els costos de producció eren les condicions salarials dels treballadors. El març de 1934 van tenir lloc una sèrie d'incidents que podem emmarcar en aquesta lluita per tal de reduir els costos de producció, però que ens ha cridat l'atenció perquè són un clar exemple de com Auckland Geddes es servia de la influència que tenia al govern britànic per tal d'augmentar la pressió exercida al govern espanyol.

Arran d'unes protestes que havien tingut lloc el febrer del 1934 per part d'uns treballadors que reclamaven cobrar el sou d'un dia de vaga, aquests van acabar ocupant les instal·lacions sense voler sortir-ne. Els fets van acabar amb la sanció a un d'ells per haver incomplert les normes de seguretat (no s'especifica què va passar). El següent 1 de març, la queixa va desembocar en una vaga parcial dels treballadors i l'establiment d'un clima de revolta que Sir Auckland Geddes no va dubtar en titllar de revolta comunista i que “la vida de cent subjectes britànics corria perill a no ser que el govern espanyol intervingués per oferir protecció”. El cap de seguretat de les mines, el senyor Cooper, en una situació que el propi George Grahame reconeixia com exagerada i difícil d'entendre, va aconsellar als treballadors anglesos que no s'apropessin a les mines, ja que corrien el risc de ser capturats. Ràpidament, el capità Charles, que era el representant de les mines a Madrid es va posar en contacte amb George Grahame i va demanar que es traslladés immediatament al govern britànic la situació de revolta comunista a les mines i que s'advertís al govern espanyol que qualsevol cosa que passés seria responsabilitat seva. A més, demanava al govern britànic que s'enviessin dos destructors a la costa de Huelva per tal de fer efectiva l'evacuació dels 100 treballadors anglesos, famílies incloses, a Gibraltar.

La situació es va complicar ja que el matí del mateix 1 de març Alejandro Lerroux, fins aleshores el cap de govern, havia renunciat i es trobava a l'espera del nomenament d'un nou govern. George Grahame va recórrer a l'embaixador espanyol a

35 Jordi Palafox, *Atraso económico y...*, p. 199.

36 La cita està extreta de Sevillano Carbajal, *La España...*, p. 90.

Londres, Pérez de Ayala, que en aquells moments es trobava a Madrid, per tal de demanar-li que s'encarregués d'assegurar la protecció de les famílies britàniques a les mines. Pérez de Ayala va trobar-se amb el Ministre de l'Interior i va aconseguir que 80 policies d'assalt fossin enviats a Huelva. Afortunadament, però, ambdós van acordar que la situació havia estat exageradament descrita pels representants de Río Tinto i van trobar innecessària la presència d'un destructor britànic a Huelva.³⁷ Tot seguit, i això és el que afegeix interès a aquest episodi, tenia lloc la proposta d'acomiadament d'un miler de treballadors de les mines. George Grahame informava ràpidament d'aquestes intencions al subsecretari permanent d'estat, Sir Robert Vansittart, en una carta el 16 de març de 1934. En aquesta carta Grahame avisava a Vansittart que tot l'enrenou que tant Cooper com Auckland Geddes van organitzar no era res més que una estratègia per crear un clima enrarit que els permetés posar en pràctica la seva acció de reestructuració de la plantilla amb l'acomiadament de 1000 treballadors. Així doncs, Grahame es queixava d'aquesta excessiva recurrència de la Río Tinto a l'ajuda de part del govern britànic cada cop que l'empresa es troba amb algun problema, ja fos amb els treballadors o amb el govern republicà i acabava exclamant que només calia recordar que "Sir Auckland Geddes va demanar quinze dies enrere que s'enviés un destructor a Huelva!".

El 27 de març Grahame rebia la resposta a la seva carta del 16 de març de part de Alexander Wigram Allen Leeper, conseller del Foreign Office amb més de 20 anys d'experiència, i les seves declaracions són del tot clarificadores. Segons Leeper, "la companyia podria haver exagerat deliberadament l'afer de tres setmanes enrere per tal d'obtenir una protecció extra de part del govern espanyol en vista a dur a terme l'estratègia de reducció de personal".³⁸ Pocs dies després, un altre comunicat feia referència a la proximitat del procés d'acomiadament d'aquest miler de treballadors i es concretava que els acomiadats rebrien una setmana de sou com a indemnització i els criteris a seguir per la direcció de les mines a l'hora d'escollir els treballadors a acomiadar. S'anunciava que "la direcció seleccionarà per acomiadar homes de reconegut temperament revolucionari, homes que no estiguin casats i aquells que tenen menys dret que els altres en la benevolència de l'empresa". Més clar, l'aigua.

Si bé és cert que les explotacions mineres espanyoles van anar disminuint a partir dels anys 1920s a causa de la competència que oferien les noves explotacions, la Río Tinto Company aconseguia mantenir cert marge de benefici degut, en part, als baixos sous que que mantenia i que la situaven a l'alçada de països força més enrederits que Espanya. De fet l'elecció de Sir Auckland Geddes va venir a posar remei a la pèrdua de beneficis que s'havia observat durant els primers anys 20 i a revertir la situació. Per tant, és lògic pensar que Geddes no contemplés de cap manera la millora de les condicions

37 Els fets aquí explicats es troben detallats en els lligalls FO 371/18604 W1611/1611/41, W2111/1611/41, W2114/1611/41 i W2256/1611/41 TNA-FO.

38 Correspondència entre Geroge Grahame i A.W.A. Leeper sobre la situació a les mines de Río Tinto entre el 16 i el 27 de març de 1934, FO 371/18605 W2791/1611/41 TNA-FO.

sociolaborals dels treballadors sinó, més aviat, el manteniment de condicions de sobreexplotació i precarietat en què havien estat fins aleshores. Una notícia a La Vanguardia amb data 24 de març de 1934 així informava sobre els rumors de l'acomiadament del miler de treballadors: "La Companyia ha ratificat el que tantes ocasions ha dit, és a dir, que pels descensos de comandes de l'estranger de pirita, econòmicament es troba en situació bastant precària".³⁹ Certament, el 24 de març, Geroge Grahame envia un telegrama en el que es planteja una opció diferent a l'acomiadament de 1000 treballadors. Aquesta nova proposta de l'empresa consistia en reduir a 5 els dies que es treballen a la setmana, deixar de pagar les 4 ptes que rebien els pares defamília els dissabres i reduir els salaris un 5%. Tot i així, no es podia considerar sanejada la situació i s'havien d'acomiadar 500 treballadors.⁴⁰ Segons explica una notícia a La Vanguardia del dia 27 de març, alguns dies abans va tenir lloc un plebiscit on els treballadors van votar quina solució trobaven a aquella situació. Els resultats van ser l'aprovació de les condicions ofertades per la Río Tinto.⁴¹ D'alguna manera les negociacions continuarien sobre la taula ja que el 5 d'abril l'empresa transmetia a través del seu representant a Madrid que havia acceptat les negociacions amb el sindicat de treballadors de les mines, però que aquestes estaven 500 persones per damunt dels treballadors que podia assumir.⁴²

El tema possiblement vagi quedar sobre la taula de la direcció de l'empresa i més tard o més d'hora s'acabessin produint els 500 acomiadaments. No em trobat el document que així ho provi, però sí que coincideix amb la versió que ofereix Sevillano Carbajal, que assegura que entre 1934 i 1935 els treballadors de la Río Tinto van passar de 8.396 a 7.900, és a dir, una reducció de 496 treballadors, tal com el Capità U.B. Charles havia avisat. Una xifra que encara es queda curta comparada amb la de 2.000 treballadors de la Río Tinto acomiadats el 1934 que ens dona Moradiellos. Encara ens queda molta documentació per consultar.⁴³

6. Bibliografia i fonts

Fonts documentals impreses

- CARBAJAL SEVILLANO, Carbajal; *La España... ¿de quién? Ingleses, franceses y alemanes en este país*, Madrid, 1936.

Fonts documentals arxivístiques

- The National Archives (Kew Gardens - London)
 - FO 371. Registres del Foreign Office. Correspondència general del Foreign

39 "Buscando la solución del conflicto de Ríotinto", dins *La Vanguardia*, 24 de març de 1934, p. 25.

40 Telegrama de Geroge Grahame amb data 24 de març de 1934 FO371/18605 W2935/1611/41 TNA-FO

41 "Por plebiscito se aceptan unas bases de trabajo", dins *La Vanguardia*, 27 de març de 1934, p. 27.

42 Carta del representant de la Río Tinto Company a Madrid, Captain Charles, al conseller de l'embaixada britànica a Madrid, T.M. Snow. FO371/18605 W3447/1611/41 TNA-FO

43 Enrique Moradiellos, *La Perfidia de Albión...* p. 28.

Office del període 1933-34 i l'any 1936.

- Archivo General de la Administración (Alcalá de Henares – Espanya)
 - Sèrie d'assumptes exteriors. Fons documental procedent de l'ambaixada d'Espanya.

Fonts hemerogràfiques

- La Vanguardia
- El País
- BAE Negocios (Argentina)

Fonts bibliogràfiques

- AZCÁRATE, Pablo de; *Mi embajada en Londres*, Barcelona, Ariel, 2012.
- BARBIERI, Pierpaolo, *Hitler's Shadow Empire. Nazi economics and the Spanish Civil War*, London, Harvard University Press, 2015.
- BOSCH, Aurora; *Miedo a la democracia. Estados Unidos ante la Segunda República y la guerra civil española*, Barcelona, Crítica, 2012.
- BUCHANAN, Tom; *Britain and the Spanish Civil War*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.
- CAMPOS, Miguel; "La historiografía española y la internacionalización de la Guerra Civil (1936-1939): un estado de la cuestión", *Ab Initio*, núm. 5, 2012.
- DAY, Peter; *Franco's Friends. How British Intelligence helped bring Franco to power in Spain*, London, Biteback Publishing Ltd, 2011.
- EDWARDS, Jill; *The British Government and the Spanish Civil War, 1936-1939*; London, The Macmillan Press Ltd. 1979.
- FONTANA, J.; "Prólogo: Manuel Tunón de Lara y la tradición democrática española", dins *Tunón de Lara y la historiografía española*, Siglo XXI, Madrid, 1999.
- GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo; *La España de Primo de Rivera: La modernización autoritaria, 1923-1930*, Madrid, Alianza Editorial, 2005.
- GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo (et al.); *La Segunda República Española*, Barcelona, Pasado y Presente, 2015.
- LITTLE, Douglas; *Malevolent Neutrality. The United States, Great Britain, and the Origins of the Spanish Civil War*; Ithaca, Cornell University Press, 1985.
- LÓPEZ MORELL, Miguel Ángel; "La red de negocios de la Casa Rothschild en España como una estructura de toma de decisiones y de gestión empresarial", dins *Revista de la historia de la economía y de la empresa*, Num. 2 (2008), pp. 41-64.

- MALUQUER, Jordi; *La economía española en perspectiva histórica*, Barcelona, Pasado y Presente, 2014.
- MORADIELLOS, Enrique; *Neutralidad benévola. El Gobierno británico y la insurrección militar española de 1936*, Oviedo, Pentalfa, 1990.
- MORADIELLOS, Enrique; *La perfidia de Albión. El Gobierno británico y la guerra civil española*; Madrid, Siglo Veintiuno Editores, 1996.
- MORADIELLOS, Enrique; *El reñidero de Europa*, Península, Barcelona, 2001.
- PALAFOX, Jordi; *Atraso económico y democracia. La Segunda República y la economía española, 1892-1936*, Barcelona, Crítica, 1991.
- PRESTON, P.; "La historiografía de la guerra civil española: de Franco a la democracia", dins AA.VV.; *Tuñón de Lara y la historiografía española*, Siglo XXI, Madrid, 1999.
- PUIGSECH, Josep; *Falsa leyenda del Kremlin. El consulado y la URSS en la Guerra Civil española*; Madrid, Biblioteca Nueva, 2014
- GALÁN GARCÍA, Agustín (Ed.), *La presencia "inglesa" en Huelva: entre la seducción y el abandono*, Sevilla, Universidad Internacional de Andalucía, 2011.
- TASCÓN, Julio (Ed.), *La inversión extranjera en España*, Madrid, Minerva Ediciones, 2008.
- TAMAMES, Ramón; *Introducción a la economía española*, Madrid, Alianza, 1968.
- VIÑAS, Ángel, *La Alemania nazi y el 18 de julio. Antecedentes de la intervención alemana en la guerra civil española*, Madrid, Alianza, 1977.
- VIÑAS, Ángel; *Guerra, dinero, dictadura. Ayuda fascista y autarquía en la España de Franco*, Barcelona, Crítica, 1984.
- VIÑAS, Ángel (Dir.); *Al servicio de la República. Diplomáticos y guerra civil*, Madrid, Marcial Pons, 2010.
- VIÑAS, Ángel.; *La conspiración del General Franco*, Barcelona, Crítica, 2011.
- VIÑAS, Ángel; *La República en guerra. Contra Franco, Hitler, Mussolini y la hostilidad británica*, Barcelona, Crítica, 2012
- VIÑAS, Ángel; *Salamanca. Memorias del primer "ministro" de Asuntos Exteriores de Franco*, Barcelona, Crítica, 2014.